

Research Paper

Geopolitical Developments in the Caucasus on the Relations between Iran and Armenia

Raymond Torosian¹, Ali Asghar Esmaeil Pourroshan^{*}, Mahnaz Parvzai²

1. PhD student Department of Political Geography, Yadgar Imam Branch, Islamic Azad University, Shahr Ray, Iran.
2. Assistant Professor of Political Geography, Imam Khomeini Branch, Shahr-Rey, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 391- 405

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: geopolitic;
Caucasus; Islamic
Republic of Iran; Armenia

Abstract

The present research studies the relations between Iran and Armenia in the geopolitical developments of the Caucasus region. The Caucasus, the connecting region of Europe and Asia and the meeting point of great civilizations, is considered one of the most important geopolitical and geoeconomic regions of the world. From a security point of view, Russia is trying to stabilize its past political, economic and military position in the Caucasus and the United States is also seeking to develop its influence and interests with economic investments and geopolitical energy management. Also, the Caucasus is the arena of activity of actors such as Turkey, Israel and the European Union who have entered this region with economic and political goals. In the meantime, intra-regional factors such as energy equations, crises and ethnic conflicts, political and social developments in the countries of this area and economic instability due to the free economy have also provided favorable grounds for intense regional and global competition.

Citation: Torosian, R. , Esmaeil Pourroshan , A A. , Parvzai, M. (2023). **Geopolitical Developments in the Caucasus on the Relations between Iran and Armenia**. *Geography(Regional Planning)*, 13(50), 391-405.

DOI: 10.22034/jgeoq.2023.407587.4050

DOR: 20.1001.1.22286462.1402.13.50.18.8

*** Corresponding author:** Ali Asghar Esmaeil Pourroshan, **Email:** Pourroshan@yahoo.com

Extended Abstract

Introduction

This research critically examines and identifies geopolitical elements within the framework of bilateral relations between Iran and Armenia, along with the associated threats and opportunities. Since the collapse of the Soviet Union, Armenia has faced numerous challenges with its neighbors, including Iran, and these issues have persisted without resolution until the present. While the geopolitical vulnerabilities of Armenia shape its relations with various countries, the country still possesses several political factors that can enable it to play a more influential role. Consequently, the Islamic Republic of Iran is rightly working to exert its influence in the region, particularly over Turkey's power, and enhance its ties with Armenia. This strategic approach aims to establish a balance between Turkey and the Republic of Azerbaijan.

The same objective is evident in Armenia's policies towards Turkey. Despite Armenia's strategic alliance declaration with Russia, the assistance it receives from the United States does not match the support provided by Russia. However, when it comes to the conflict in Karabakh, the United States approaches the issue from a different perspective. Despite ongoing regional conflicts, the United States desires for the Republic of Azerbaijan to establish military bases in the country while remaining silent on the growing bilateral relations between Iran and Armenia. The United States expresses concerns about collaboration among Muslim nations in the region, including Azerbaijan, Turkey, and Iran. Consequently, this research aims to investigate and analyze the role of the Republic of Armenia in the geopolitical landscape of the Islamic Republic of Iran. It seeks to identify opportunities, threats, and potential solutions in this context, ultimately providing recommendations.

Methodology

The present research is of an applied nature, employing the descriptive-analytical method to explore economic, political, and geopolitical aspects of the Republic of Armenia. The study emphasizes a library-

based approach, incorporating maps, statistics, and tables, along with documentary and library information from magazines and the internet.

Results and Discussion

Currently, the Islamic Republic of Iran maintains close and amicable relations with the Republic of Armenia, a small Christian country. This contrasts with Iran's ties to Azerbaijan, ostensibly more crucial and predominantly Shia Muslim. Despite Armenia's geographical and economic isolation, robust relations with Iran persist. Iran shares less fruitful and intimate connections with the Republic of Azerbaijan, rooted in a historical lack of trust between the two nations. Relations between Iran and Russia in the region are entwined with the competition among Western powers and haven't yielded significant positive impacts on bilateral relations. Iran must cultivate relationships with regional neighbors and capitalize on emerging opportunities for development. The emergence of the Caucasus as a crucial geopolitical region has significantly impacted Iran, fostering developed relations with Armenia as a key trading partner. This coordination has the potential to fortify both Iran and Armenia in addressing regional challenges, particularly in Karabakh, and provides an avenue to mitigate the influence of adversaries. With a focus on enhancing trust and international collaboration, Iran aspires to assume a more prominent role in the Islamic world and the broader region. To augment its influence, Iran must engage in international cooperation, leveraging its geo-economic capabilities and human resources. Giving due consideration to technological advancements, Iran should align its foreign policy with geographical, economic, and geopolitical needs and circumstances. In this context, fostering relations with Armenia and effectively managing regional coordination can position Iran as a prominent and influential actor in international interactions. According to the 2025 vision, the Iranian government, guided by legal principles and past experiences, aspires to transform into a developed and prominent nation. Regionally, the focus is on preserving the Islamic identity, influencing the Islamic world, and

fostering effective engagement in international relations. Planning and implementing strategies have commenced at economic, scientific, and technological levels. This vision underscores Iran's geopolitical strength, intending to delineate the country's standing in the global power hierarchy and impact international relations.

Conclusion

Following the collapse of the Soviet Union, the creation of newly independent republics weakened Russia's influence, making the Caucasus a focal point for regional and transregional powers. The region's high geopolitical and geo-economic significance, along with its abundant gas and oil reserves, has led to increased attention. Iran and Russia, recognizing the region's importance, seek closer political and economic ties with Caucasus countries, despite challenges such as US opposition. Russia aims for stability in the Caucasus, emphasizing energy cooperation and financial support for regional development. Western powers aim to reduce Russian and Iranian geopolitical influence, engaging Caucasus countries in

international treaties. Iran pursues a mediating role in South Caucasus, cultural and religious influence, trade with countries like Armenia, and tension reduction through bilateral cooperation, notably with Azerbaijan. Despite positive relations, trade alone may not be enough for convergence, as other factors influence regional dynamics. Also, the results indicate that the expansion and commercial exchanges among the countries of the Caucasus can have a significant impact as a strengthening factor, fostering convergence in the region. This effect is achievable only when other factors play a positive and effective role in creating regional unity and convergence. Therefore, economic and security factors, as the two main drivers, have contributed to the unity and convergence between Iran and other countries in the region. These developments have expanded Iran's geopolitical influence in the region, enabling it to assume a more prominent role.

References

1. Amirahmadian, B. (2006). "Oil and Security in the Caucasus." *Central Asia and the Caucasus Studies Quarterly*, 14(56), 5-32. [In Persian]
2. Ebrahimi, S., & Mohammadi, M. (2011). "Russia and the United States' Competition in South Caucasus." *Central Eurasian Studies*, 4(8), 1-22. [In Persian]
3. Afshordi, M. H. (2002). *Geopolitics of the Caucasus and Iran's Foreign Policy*. Tehran: Sepah Pasdaran Publications. [In Persian]
4. Hassankhani, M., & Bagheri, A. (2009). "Great Power Rivalry in Central Asia and the Caucasus: A Comparative Study of China and the European Union's Role in the Region." *Central Asia and the Caucasus Studies Quarterly*, (67), 57-68. [In Persian]
5. Hafez Nia, M. R. (2000). "A Novel Definition of Geopolitics." *Geographical Research Quarterly*, 15(4-3), 71-88. [In Persian]
6. Heidari, J. (2004). "Armenia's Security Perspective in the South Caucasus." *Central Asia and the Caucasus Studies Quarterly*, 4(46), 97-118. [In Persian]
7. Roshandel, J., & Gholipour, R. (1994). *Politics and Government in Armenia*. Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications. [In Persian]
8. Zarei, B. (2006). "Iran's Foreign Policy Outlook in the Geopolitics of the Caspian and South Asia." Tehran: Bahman Borna. [In Persian]
9. Sharbeyani, G. (2008). "Iran's Security and NATO's Approach in Central Asia and the Caucasus." *Journal of Political and International Studies*, (317-318). [In Persian]
10. Ataie, F. (2012). "Iran and the South Caucasus Countries." *Central Asian Studies*, 5(10), 119-136.
11. Central Asia and the Caucasus Studies Quarterly. (2009). "Report on Iran and Armenia Roundtable." Tehran: Ministry of Foreign Affairs, p. 165. [In Persian]

- 12.Karami, J. (2009). "The New Great Game in the Caucasus and Its Security Implications." Defense and Politics Journal, 9(29), 1-14.Roshandel, J., & Gholipour, R. (1373). Politics and Government in Armenia. Tehran:

Ministry of Foreign Affairs Publications.
[In Persian]

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۳، شماره ۵۰، بهار ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

نقش روابط دوجانبه ایران و ارمنستان در توسعه ژئوپلیتیکی منطقه قفقاز

رایموند طروسیان - دانشجوی دکتری، گروه جغرافیای سیاسی، واحد یادگار امام، دانشگاه آزاد اسلامی، شهر ری، ایران.
علی اصغر اسمعیل پور روشن* - استادیار جغرافیای سیاسی، واحد یادگار امام خمینی (ره) - شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
مهناز پروازی - استادیار جغرافیای سیاسی، واحد یادگار امام خمینی (ره) - شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
شماره صفحات: ۳۹۱-۴۰۵ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید 	جمهوری ارمنستان یکی از کشورهای حوزه قفقاز جنوبی و دارای مرز مشترک با ایران است. این کشور علیرغم عدم دسترسی به آب‌های آزاد و محاصره اقتصادی توسط دو کشور همجوار (جمهوری آذربایجان و ترکیه)، دارای موقعیت ژئوپلیتیک خاصی در منطقه بوده و روابط دوستانه‌ای نیز با جمهوری اسلامی ایران دارد. در این پژوهش با هدف تبیین نقش ارمنستان در توسعه ژئوپلیتیک ایران در منطقه و تحلیل عوامل واگرا و همگرا در روابط دو کشور از طریق بررسی اطلاعات گردآوری شده اینگونه استدلال شده است که توسعه فعالیت‌های دیپلماتیک، تجاری، امنیتی و... فی ما بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری ارمنستان، سبب ایجاد ثبات، امنیت و توسعه ژئوپلیتیکی ایران در منطقه گردیده و از سوی دیگر به استناد چنین استدلالی، توسعه روابط بین دو کشور سبب کاهش دخالت و ایجاد تنش توسط قدرت‌های منطقه‌ای خواهد گردید.
واژه‌های کلیدی: ژئوپلیتیک، قفقاز، جمهوری اسلامی ایران، ارمنستان.	

استناد: طروسیان، رایموند؛ اسمعیل پور روشن، علی اصغر؛ پروازی، مهناز. (۱۴۰۲). نقش روابط دوجانبه ایران و ارمنستان در توسعه ژئوپلیتیکی منطقه قفقاز. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۰)، صص ۳۹۱-۴۰۵.

DOI: 10.22034/jgeoq.2023.407587.4050

DOR: 20.1001.1.22286462.1402.13.50.18.8

* نویسنده مسئول: علی اصغر اسمعیل پور روشن، پست الکترونیکی: Pourroshan@yahoo.com

مقدمه

این تحقیق به بررسی و شناسایی عناصر ژئوپلیتیکی در سطح روابط دوجانبه ایران و ارمنستان و تهدیدات و فرصت‌های ناشی از آن می‌پردازد. پس از فروپاشی شوروی، ارمنستان مشکلات زیادی با همسایگان خود به جزء ایران داشته، که تاکنون حل نشده باقی مانده است. ارمنستان در حال حاضر نمی‌تواند از مرزهای خود با آذربایجان برای حمل و نقل استفاده کند، همچنین با وجود مشکلاتی که با کشور ترکیه در خصوص نسل کشی ارامنه در زمان عثمانی‌ها دارد نمی‌تواند از مرزهای خود با این کشور نیز استفاده کند. با وجود آنکه ارمنستان درصدد آن است تا از مرزهای گرجستان که در شمال این کشور قرار دارد برای حمل و نقل استفاده نماید اما با وجود درگیری‌های منطقه‌ای چنین کاری امکان‌پذیر نمی‌باشد. در چنین شرایطی روابط ارمنستان با جمهوری اسلامی ایران اهمیت بیشتری پیدا می‌کند و پررنگ‌تر می‌شود. با وجود آنکه ضعف ژئوپلیتیکی ارمنستان روابط این کشور را ایفا کشورهای مختلف تعیین می‌کند اما همچنان فاکتورهای سیاسی زیادی در اختیار ارمنستان است تا بتواند نقش بهتری را ایفا کند، لذا جمهوری اسلامی ایران به درستی تلاش می‌کند که با نفوذ خود در منطقه، قدرت ترکیه را تحت شعاع قرار دهد و برای ایجاد موازنه در رابطه ترکیه و جمهوری آذربایجان، رابطه خود با ارمنستان را تقویت نماید. همین هدف نیز در سیاست‌های ارمنستان در قبال ترکیه به چشم می‌خورد. با وجود آنکه ارمنستان اعلام کرده است که به طور استراتژیک با روسیه همپیمان است اما کمک‌هایی که ارمنستان از آمریکا دریافت می‌کند با کمک‌هایی که روسیه به این کشور می‌کند قابل مقایسه نیست. اگر چه در خصوص درگیری‌های قره باغ آمریکا با دیدگاه دیگری به مسأله می‌پردازد. آمریکا بدون توجه به درگیری‌های منطقه‌ای از جمهوری آذربایجان می‌خواهد تا پایگاه‌های نظامی خود را در این کشور مستقر کند و این در حالی است که در مقابل افزایش روابط دو جانبه ایران و ارمنستان سکوت اختیار می‌کند. آمریکا نگران همکاری‌های کشورهای مسلمان منطقه از جمله آذربایجان، ترکیه و ایران با یکدیگر است. لذا با توجه به این نگرش این تحقیق قصد دارد تا به بررسی و واکاوی نقش جمهوری ارمنستان در توسعه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران بپردازد و فرصت‌ها، تهدیدها و راهکارهای موجود در این خصوص را شناسایی و در پایان پیشنهادهایی نیز ارائه نماید.

مبانی نظری

مفهوم ژئوپلیتیک

تا کنون مسائلی که درباره ژئوپلیتیک نوشته یا گفته شده است بیش از آنکه ماهیت موضوع، ابعاد معرفت‌شناسانه و روش شناسایی آن را مشخص کند، شامل عبارت‌های مبهم، دیدگاه‌های آمیخته با اعتراض سیاسی، توصیف و تعبیرها، کلی گویی‌ها، اصطلاحات ربطی، جدول‌های ذهنی، مونوگرافی‌های ذهنی و مسائلی از این قبیل است، که اعتبار علمی ژئوپلیتیک را مخدوش نموده و مانع از آن می‌شود که ژئوپلیتیک بتواند از ثبات موضوعی، فلسفی و روش‌شناسی علمی برخوردار شود و بتواند به گزاره های کلی و جهان شمول نظیر قوانین، حقایق مسلم و نظریه‌های علمی تبیین‌کننده دست یابد. درواقع می‌توان گفت ژئوپلیتیک علیرغم ادبیات گفت‌مانی و هویت اعتباری خود در یک قرن گذشته قابلیت برخورداری از مبنای فلسفی را دارا می‌باشد و قادر است با مسیریابی درست از وضعیت نه چندان علمی که دچار آن است خارج شود و به موقعیت یک رشته علمی و تولیدکننده گزاره های کلی انتقال پیدا کند (حافظ نیا، ۱۳۷۹: ۵۸).

همگرایی

در سیاست بین‌الملل مفهوم همگرایی سیاسی از اهمیت شایانی برخوردار است. (دیوید می‌ترانی) از جمله نظریه پردازانی است که در رابطه با مفهوم همگرایی و کارکرد گرایی از جایگاه اساسی برخوردار بوده و بر این نظر بود که پیچیدگی روابط میان کشورها مسائل غیر سیاسی حکومت‌ها را بسیار افزایش داده است. از این رو سبب گردیده تا به متخصصانی کار آزموده در سطح ملی نیاز باشد و در سطح بین‌المللی نیز به دلایل بسیار فنی، به متخصصان خاص خود نیاز است. از این رو به موازات افزایش اهمیت مسائل فنی، وجود همکاری‌های بین‌المللی نیز ضروری خواهد بود. همچنین با افزایش اهمیت مسائل فنی بشر، تعداد سازمان های کارکردی هم افزایش یافته است و این سازمان‌ها که برای همکاری‌های کارکردی ایجاد گردیده‌اند ممکن است نهادهای

سیاسی گذشته را بی اعتبار نمایند. همکاری در یک بخش سبب همکاری در سایر بخش‌ها می‌گردد. تحقق این آرمان در قالب وحدت منطقه‌ای (منطقه گرای)، وحدت ساختاری (فدرالیسم) و وحدت جهانی (یونیورسالیسم) امکان‌پذیر می‌گردد.

روش پژوهش

تحقیق حاضر از نوع کاربردی است و در این تحقیق از روش توصیفی - تحلیلی به منظور ایجاد سهولت در بررسی مسائل اقتصادی، سیاسی، ژئوپلیتیکی جمهوری ارمنستان و با تأکید بر روش مطالعه کتابخانه‌ای و استفاده از نقشه، آمار و جدول استفاده گردیده است. شیوه گردآوری اطلاعات اسنادی و کتابخانه‌ای و با استفاده از مجلات و شبکه جهانی اینترنت می‌باشد.

بحث و یافته‌های تحقیق

تحلیل بحران‌های مختلف در قفقاز

منطقه قفقاز با ویژگی‌های جغرافیایی خود سبب پیدایش اقوام گوناگونی شده است که از زمان‌های دور تاکنون، در کنارهم زیسته و در حوادث تاریخی، بشمار، تاریخ منطقه را پدید آورده‌اند. در حال حاضر در این منطقه حدود ۵۰ قوم از سه خانواده قفقازی (ایبری، هند - اروپایی و ترک - آلتایی) زندگی می‌کنند و ادیان اسلام (اکثریت)، مسیحیت و یهود (اقلیت) در کنار یکدیگر چشم اندازه‌های فرهنگی متضادی همچون چشم اندازه‌های متفاوت جغرافیایی بوجود آورده‌اند. منطقه قفقاز که از زمان حکومت ساسانیان تحت سیطره امپراتوری ایران قرار داشت، در دوره‌های متعدد تاریخی خراج‌گزار پادشاهان ایران بود. این منطقه یا توسط امرای ایرانی و یا توسط حاکمان محلی دست نشانده دولت مرکزی ایران اداره می‌شد. هر زمان که حکومت مرکزی ایران در اثر درگیری‌های داخلی و جنگ‌های پیرامونی ضعیف می‌شد، این مناطق ادعای استقلال می‌کردند. با فروپاشی دولت صفوی و بروی کارآمدن حکومت افشاریه و زندیه اقتدار حکومت ایران در اداره قفقاز اندکی سست شد.

نقشه ۱. تصویر مرز ایران - روسیه تزاری در قفقاز پیش از عهد نامه گلستان و ترکمانچای منبع: Wikipedia

و در اواسط دوره قاجاریه و حکومت فتحعلی شاه در اوایل قرن نوزدهم، قفقاز به کلی از ایران جدا شد. منطقه قفقاز جنوبی بخش جنوبی سرحدات روسیه را تشکیل می‌دهد و لذا به همین دلیل در دوره حکومت شوروی از اهمیت خاصی برخوردار بوده است. در طول تاریخ قفقاز دارای فراز و نشیب‌هایی بوده است. امروزه قفقاز یکی از بحرانی‌ترین مناطق جهان بشمار می‌رود. در راستا تری

های دولت فدرال روسیه در برخورد با مسائل پیرامون جمهوری‌ها منطقه قفقاز در دکتترین نظامی روسیه در سال ۱۹۹۳ تنظیم شده و به عنوان منطقه‌ای بسیار مهم مورد ملاحظه قرار گرفته است. (امیر احمدیان، ۱۳۸۱، ۱۳)

به نظر می‌رسد قفقاز به دلیل موقعیت ژئواستراتژیک، اهمیت امنیتی، وجود برخی بحران‌ها و اختلافات قومی، وجود ذخائر انرژی و ترانزیت آن به بازارهای مصرف همواره مورد توجه قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای قرار داشته است. ضعف روسیه پس از فروپاشی و رویکرد غرب‌گرای دولت یلتسین موجب کم توجهی به آسیای مرکزی و قفقاز شد که در نتیجه آن خلأ قدرت در این منطقه به وجود آمد. شرایط جدید پس از فروپاشی و مزیت‌های ژئوپلیتیک منطقه موجب رقابت میان قدرت‌های مختلف برای حضور و نفوذ در این منطقه گردید. پس از به قدرت رسیدن پوتین در سال ۲۰۰۰ روسیه رویکرد خود را نسبت به منطقه تغییر داد.

توپوگرافی و مرزهای سیاسی

درخصوص وضع توپوگرافی یا همان ترسیم عوارض خارجی زمین می‌بایست مباحث ژئوپلیتیک، مباحث توپوگرافیک، با عنایت به مرزها و ناهمواری‌ها که عامل مؤثر بر شکل‌گیری مسائل نظامی و سیاسی کشورها هستند مورد مطالعه قرار گیرند. در واقع مرزها معمولاً به صورت‌های طبیعی و سیاسی قابل تقسیم و مطالعه‌اند.

نقشه ۲. توپوگرافی جمهوری ارمنستان منبع: maps of world.com

بطور کلی مرز طبیعی مبین پیوستگی و تجانس وضعیت جغرافیایی یک کشور است. مرز سیاسی به مرزهای هوایی، زمینی، آبی و از لحاظ صوری به مرزهای محدب و مقعر و مستقیم تقسیم می‌شود، براساس حقوق بین‌الملل، فضای هوایی کشورها به موازات مرزهای زمینی و آبی آن‌ها تعیین می‌شود. مرزهای آبی نیز مطابق با حقوق بین‌الملل دریاها، به مرزهای آبی درآب‌های آزاد، آب‌های بسته و رودخانه‌های قابل کشتیرانی و غیر قابل کشتیرانی تقسیم می‌شود (امیر احمدیان، ۱۳۸۵). تعریف مرزهای سیاسی مهمترین عامل تشخیص و جدایی یک واحد متشکل سیاسی از واحدهای دیگر است. در ضمن وجود همین خطوط است که وحدت سیاسی را در یک سرزمین که ممکن است فاقد هر گونه وحدت طبیعی یا انسانی باشد، ممکن می‌سازد. خطوط مرزی، خطوطی اعتباری و قراردادی هستند که به منظور تحدید حدود یک واحد سیاسی بر روی زمین مشخص می‌شوند. بنابراین، مرزها از بحث‌های اصلی و مهم جغرافیای سیاسی به شمار می‌رود. چنانچه منظور از واحد سیاسی دولت باشد، خطوطی که سرزمین یک دولت را ازدولت همسایه جدا می‌سازند، به مرز بین‌المللی معروفند (افشردی، ۱۳۸۱). مرزهای بین‌الملل، در شکل‌دهی مناسبات سیاسی و اقتصادی میان دولت‌ها نقش برجسته‌ای داشته و همچنین کنش متقابل مرز نشینان را به شدت تحت تأثیر

قرار می‌دهند. شکوفایی و زوال شهرها و حوزه نفوذ آن‌ها در مجاورت مرز بستگی به این دارد که خط مرزی نقش‌های جدیدی برای آن‌ها پدید آورد و یا آنکه حوزه طبیعی آن‌ها را برهم زند.

فرصت‌ها و تهدیدهای ژئوپلیتیک

ایران پس از فروپاشی شوروی کوشید تا از رهگذر ارتباط و تماس مستقیم با کشورهای منطقه قفقاز وارد این منطقه شود تا حضور و نفوذ مستمری در آن بیابد. از این رو ایران در نخستین روزهای پس از فروپاشی شوروی (سابق) جمهوری‌های تازه استقلال یافته به ویژه کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز را به رسمیت شناخت. جمهوری اسلامی ایران نیز بلافاصله پس از اعلام استقلال از طرف این جمهوری‌ها شروع به تأسیس نمایندگی‌های سیاسی خود در این کشورها کرد. با توجه به اینکه منطقه قفقاز در طول تاریخ همواره صحنه رقابت قدرت‌ها و پل ارتباطی میان اروپا و آسیا بود. برای ایران اهمیت بسیاری داشته است اما پس از استقلال سه کشور جدید در قفقاز، با توجه به تحولاتی که پس از جنگ سرد به وجود آمد بر اهمیت این منطقه افزوده شد. بطوری که برخی از صاحب‌نظران قفقاز را مکمل ژئوپلیتیک ایران نامیده‌اند. (واعظی، ۱۳۸۸: ۶۸)

قفقاز برگ برنده ایران برای بازی با قدرت‌های منطقه‌ای است. ایران در شمال غرب با منطقه قفقاز همسایه است که یکی از بحرانی‌ترین مناطق جهان است. گره کور بحران قره باغ، اوستیای جنوبی، آبخازیا در این منطقه قرار دارند. درگیری آذربایجان و ارمنستان، که هر دو همسایه ایران بشمار می‌روند، سبب انسداد راه آهن قفقاز شده است که زمانی ایران از طریق جلفا می‌توانست به آذربایجان، ارمنستان، گرجستان و روسیه و سپس اروپا متصل شود. این ظرفیت از سال ۱۹۹۰ به علت درگیری دو جمهوری همسایه (آذربایجان و ارمنستان) بر سر مسأله قره باغ کوهستانی از دسترس ایران خارج شده است. جمهوری خودمختار نخجوان که بخش برونگان جمهوری آذربایجان است و توسط خاک ارمنستان از بدنه اصلی و قلمرو آذربایجان جدا می‌شود، سرزمینی بحران خیز است که ناگزیر با استفاده از خاک ایران، از زمان آغاز درگیری دو جمهوری که در آستانه فروپاشی شوروی صورت گرفت، با خاک اصلی ارتباط برقرار می‌کند. اگر چه این موقعیت برای ایران از نظر ژئوپلیتیکی امتیاز محسوب می‌شود، ولی ایران نتوانسته است از این موقعیت بهره‌برداری کند. رابطه نزدیک ایران با ارمنستان، کشوری کوچک که ایران در سیاست خارجی خود به علت ترس از گسترش پان ترکیسم با آن روابط نزدیک برقرار آذربایجان مهم از نظر ژئوپلیتیکی را از دست داد، به برگ بازی بین غرب و شرق در منطقه تبدیل شده است. (روشندل و قلی پور، ۱۳۷۳) در اندیشه‌های پان ارمنی، «ارمنستان بزرگ» سرزمینی است که از دریای خزر تا دریای مدیترانه کشیده می‌شود و قفقاز را از ساحل غربی دریای خزر (قلمرو کنونی جمهوری آذربایجان) تا شرق دریای سیاه (گرجستان) را در بر می‌گیرد و از جنوب شمال غرب ایران تا جایی که در آن کلیسا وجود دارد، تا جنوب دریاچه ارومیه را شامل می‌شود. این مورد بر روی جلد کتاب جغرافیای ارمنستان چاپ شده است. در برابر، اندیشه پان آدریسم و پان تورانیسم در منطقه قفقاز جمهوری آذربایجان، سراسر ارمنستان و بخش شرقی گرجستان (جایی که در آن ترک‌های بورچالی ساکنند)، استان‌های آذربایجان شرقی، غربی، زنجان، اردبیل، تا قزوین و در برخی نقشه‌ها تا نزدیکی تهران را در بر می‌گیرد. در صورت ندادن پاسخ محکم و مستدل این موارد سبب خواهند شد در آینده در این دو کشور نسل‌هایی بر سر کار بیایند که در باور آن‌ها بخشی از سرزمین آبا و اجدادی آن‌ها در اشغال ایران است. بدین ترتیب این دو قلمرو با هم تداخل دارند و برخی مواقع با «کردستان بزرگ» که کردهای عراق تعریف می‌کنند روی هم منطبق می‌شوند. این منطقه دارای چنین ویژگی‌هایی است که در حال پروراندن نسلی هستند که با هم در یک منطقه بشدت متکثر از نظر قومی و مناقشات ارضی ایران را احاطه می‌کنند. در منطقه قفقاز ایران با چالش‌های جدی دیگری روبروست که حضور قدرت‌های غربی و قدرت‌های منطقه‌ای است که برخی اوقات با تضاد منافع و گاهی با تشریک منافع در منطقه حضور دارند. روسیه و ترکیه برای حضور در منطقه ایران را مانعی بر سر راه می‌بینند و سپس هر دو با هم نیز در تضادند، هر چند تا حدودی ترکیه از بازیگران منطقه‌ای و اروپا و آمریکا از بازیگران فرمان منطقه‌ای توانسته‌اند با کنار زدن ایران، روسیه را نیز از منطقه منزوی کنند. بنابراین ایران از نظر فرهنگی و اقتصادی با ترکیه و از نظر اقتصادی و استراتژیک با روسیه در تضاد بوده و در نهایت در شرایط کنونی نقشی بسیار کمتر از توان بالقوه‌ای دارد که بر آن پافشاری می‌کند. در مجموع معادلات قفقاز با رقابت ایران و روسیه برای بردن و کشیدن خط لوله انتقال نفت و گاز منطقه از قلمرو خود، زمین را به حریف غربی و اروپایی واگذار کرده و از این نمذ کلاهی برای خود نتوانستند دست و

پا کنند. روسیه با ایران در بخش انرژی و استراتژیک رقابت پنهان و آشکار دارد. روسیه ادعا می‌کند که ایرانی اتمی را در جنوب خود تحمل نخواهد کرد و از این منظر امتیاز عضویت در جی ۸ را بدست می‌آورد، جایگاهی که از هیچ منظری توان دستیابی به آن را ندارد ولی از رانت ایران بدست می‌آورد. قفقاز از نظر اقتصادی وابستگی زیادی به غرب دارد. اروپا قفقاز را در ساختار همسایه خود قرار داده و با آن تعامل دارد. خط لوله انتقال نفت باکو- تفلیس - جیهان که ایران ادعا می‌کرد هرگز اجرایی نخواهد شد و بهترین، ارزانه‌ترین و امن‌ترین و اقتصادی‌ترین راه، قلمرو ایران است، بدون استفاده از قلمرو ایران کشیده شده و نفت را به بازار اروپایی در مدیترانه می‌رساند. اگر اندکی کنکاش می‌شد معلوم می‌گردید که باگذراز قلمرو ایران از طریق دریای خزر (که حتی پیش از کشیده شدن خط لوله از سوی برخی محافل به تهدید بسته شدن در شرایط برخورد با منافع ملی ایران را مطرح می‌کردند) به خلیج فارس می‌رسید و باید با بارگیری توسط کشتی‌های تانکرهای نفت با گذر از تنگه هرمز (که ایران تهدید به بستن آن می‌کند) گذشته وارد دریای عمان و عرب می‌شد تا به تنگه باب المندب برسد (که امروزه دزدان دریایی سومالی آن را در کنترل خود دارند و از ناامن‌ترین مسیرهای کشتی رانی است) و از آنجا با گذر از دریای سرخ به کانال سوئز می‌رسید و با پرداخت هزینه‌ای گزاف به دریای مدیترانه به همانجایی می‌رسید که کشورهای آن هزینه اکتشاف، بهره‌برداری از چاه‌های نفت (پروژه بزرگ قرن) و ساخت خط لوله را پرداخته بودند. این مسیر حدود ۷۰۰۰ کیلومتر طول و دارای پیچیدگی‌های امنیتی و فنی بود. در حالی که مسیر کنونی ۱۷۴۰ کیلومتر و بدون اشکال و خطرات و پیمودن مسیر طولانی یاد شده است. در مورد خط لوله ناباکو نیز نباید نسنجیده اظهار نظر کرد. سیاست خارجی شفاف، درست و سنجیده می‌تواند به ارتقای جایگاه یک کشور در عرصه بین‌الملل منجر شود. (حیدری، ۱۳۸۳)

در قفقاز اقوام متعددی زندگی می‌کنند. در جمهوری آذربایجان حدود ۷۰-۸۰ درصد مسلمانان پیرو شیعه هستند، ولی این بدان معنا نیست که همانند مردم مسلمان ایران پایبند کلیه اصول مذهب شیعه هستند. از این منظر راه خطا خواهد بود که پنداشته شود عنصر چسبندگی قوی است، بلکه با نگاهی به همه جوانب معلوم می‌شود که این مورد نه تنها ما را به هم پیوند نخواهد داد، بلکه می‌تواند سبب دوری بیشتر دو کشور شود. حکومت جمهوری آذربایجان یک حکومت سکولار است و دین از سیاست جداست، در حالی که ایران یک کشور با حکومت دینی و شیعه است. در آذربایجان اندیشه سیاسی دولت بر زبان و ادبیات و موسیقی آذری و تاریخی استوار است که ایران را موجب جدایی آذری‌های دو سوی ارس از یکدیگر معرفی می‌کند که با روسیه آن را از هم جدا کرده‌اند و این اشتباه تاریخی را آن قدر در کتاب‌ها و رسانه‌ها تکرار کرده‌اند تا به باوری قوی در بین مردم تبدیل شده است. از این منظر اتکا به فرهنگ مشترک نه تنها ما را به آن‌ها نزدیک نمی‌سازد بلکه سبب دوری خواهد شد. نوستالژی ایرانیان در برابر قفقاز که همیشه آن را بخش جدا شده از پیکر ایران زمین معرفی می‌کنند و افسوس می‌خورند، اندیشه ای بی خریدار در جهان معاصر است و آذربایجان به عنوان کشوری مستقل و عضو سازمان ملل تاب شنیدن این تأثیرات را ندارد و به تقویت هر چه بیشتر عناصر ملی و تکمیل تاریخی جدید برای کشوری تازه روی می‌آورد. همین مورد در باره ارمنستان و گرجستان (تا حدی) مصداق دارد. در قفقاز بدون توجه به اشتراکات فرهنگی، تاریخی و دینی (که در جهان معاصر کمتر بدان توجه می‌شود) که می‌تواند ما را از هم جدا سازد، می‌توان در شرایط برابر با کشورهای منطقه در تعامل بود. ایران کشوری قدرتمند در منطقه است و هرنوع گرایش رو به شمال، کشورهای کوچک را می‌ترساند و آن‌ها بدنبال یافتن متحدی قدرتمند همچون آمریکا می‌روند که آن‌ها را از تهدیدات استراتژیک، نظامی و اقتصادی محافظت کند و هم از صدور اندیشه شیعی و اسلام انقلابی جنوب در امان دارد. اکنون بازاری بزرگ در منطقه بر روی ایران گشوده شده است که برای بازگرداندن موقعیت دوره آغازین برقراری ارتباط، نیاز به تدبیر و کارشناسی دارد. دیگر نمی‌توان با سلاح احساسات فرهنگی و دینی روابط را گسترش داد. (یزدانی، ۱۳۸۷) اگرچه عناصر فرهنگی وحدت بخش می‌تواند به توسعه روابط یاری رساند ولی همان گونه که گذشت در قفقاز نوع دیگری از روابط باید تعریف شود. ایران مدتهاست حضور کم رنگ‌تری نسبت به گذشته در بازارهای قفقاز دارد. بهره گیری از تجربیات ترکیه یا همکاری و اشتراک با آنان می‌تواند زمینه حضور بیشتر ایران را در منطقه ببار آورد. مادام که ایران می‌خواهد با روسیه در قفقاز همکاری داشته باشد، حضور ایران در منطقه کم رنگ‌تر خواهد شد. روسیه خود موجب کاهش جایگاه ایران در قفقاز است. هر نوع میانجیگری ایران در مسأله قره باغ می‌تواند به انزوای بیشتر ایران منجر شود، زیرا در این معادله بازی برد- برد متصور نیست. ارمنستان ناگزیر است برای برقراری صلح سرزمین‌های اشغالی را باز پس دهد. در هر صورت در

این معادله یک بازنده خواهد بود، خواه آذربایجان (که احتمال کمی دارد) یا ارمنستان (که احتمال آن زیاد است) که طرف بازنده روابط خود را با میانجی ای که ایران همسایه باشد از دست خواهد داد. حتی ترکیه نیز صلاح نیست در این مناقشه وارد شود. بهترین میانجی‌ها، میانجی‌های بی طرف خارج از منطقه هستند. (کرمی، ۱۳۸۸)

در قفقاز دو جریان متقاطع حضور دارند که یکی جریان غربی - شرقی است که از دریای سیاه، قفقاز، دریای خزر، و آسیای مرکزی می‌گذرد که عنصر ارتباطی آن کریدور ترانزیتی تراسیکاست، و دیگری جریان شمالی - جنوبی است که از اروپای شمالی، روسیه، دریای خزر و ایران می‌گذرد و آب‌های گرم جنوب را در خلیج فارس، دریای عمان به اقیانوس هند و شبه قاره متصل می‌کند که کریدور ترانزیتی شمال - جنوب عنصر ظاهری پیونددهنده آن است. از آنجا که روسیه ایران را رقیب خود می‌داند، در این بازی شمالی - جنوبی سنگ اندازی می‌کند و با وجود گذشت بیش از ده سال از کریدور ترانزیت شمال - جنوب هنوز این کریدور به بهره‌وری کافی نرسیده و نخواهد رسید. روسیه این مسیر را برای دستیابی به عمق ژئواستراتژیک در مواقع بحرانی در نظر دارد و علاقه‌ای به فعالیت اقتصادی و تعمیق روابط ندارد. آینده ایران در پیوستن به ساختارهای جریان غربی - شرقی است که ایران را از تهدید شمالی و انزوای شمال رهایی بخشیده و به ارتقای جایگاه منطقه‌ای ایران منجر خواهد شد. دوری از روسیه به نفع منطقه و به نفع ایران خود بود. هر چند واقعیتی است تلخ، ولی باید پذیرفت. روسیه خود مسبب تطویل و تخریب روابط ایران با غرب است. به همین سبب می‌خواهد خطوط انرژی ما به سمت شرق به سوی پاکستانی برود که کشوری ورشکسته است و می‌خواهد ما را از دسترسی به اروپا که آینده ما در آن است دور سازد و خود یکه تاز عرصه انرژی باشد (عطایی، ۱۳۹۱).

تحلیل چشم انداز ژئوپلیتیک ارمنستان

جمهوری اسلامی ایران روابط نزدیک و دوستانه‌ای با جمهوری کوچک و مسیحی نشین ارمنستان دارد، این درست نقطه مقابل روابط ایران با جمهوری به ظاهر با اهمیت‌تر و شیع مذهب آذربایجان است. اگرچه روابط نزدیک با ایران در ارتباط زیادی با انزوای جغرافیایی و اقتصادی ارمنستان دارد، روابط غیرصمیمانه جمهوری اسلامی با جمهوری آذربایجان نتیجه بدگمانی و نبود اعتماد بین دوطرف است، از نظر تاریخی روابط ویژه روسیه با ایران، نه در نتیجه وجود منافع مشترک حقیقی بین دوهمسایه بلکه محصول رقابت روسیه با قدرت‌های غربی بوده است، روسیه که هنوز در منطقه قفقاز جنوبی دارای نفوذ قابل توجهی است، مانع نفوذ اقتصادی ایران در ارمنستان و گرجستان می‌شود، از آنجا که ایران روابط خارجی خود را با غرب و همچنین با روسیه گسترش می‌دهد، ایران نباید روابط نزدیکش را با ایران همیشگی بپندارد (عطایی، ۱۳۹۱).

بدون شک حضور ایران در قفقاز جنوبی و روابط آن با همسایگان در این منطقه به صورت کلی محدود بوده است. بجز دولت کوچک ارمنستان که تهران روابط نزدیکی با آن دارد، روابط با جمهوری آذربایجان و گرجستان تا حد مطلوب فاصله زیادی دارد، روابط نزدیک با ارمنستان نیز تاحدی به دلیل بی ثباتی اولیه و جنگ این کشور با جمهوری آذربایجان بوده است، ایران باید قفقاز جنوبی را یک فرصت تلقی کند، نه یک چالش اما می‌توان گفت؛ از زمان فروپاشی اتحاد شوروی ایران تا حد زیادی از قفقاز جنوبی غافل بوده است. پتانسیل گسترش روابط با جمهوری آذربایجان قابل توجه است، درحقیقت هیچ گونه مانع مهم مهران‌پذیری برای برقراری روابط نزدیک‌تر وجود ندارد. روسیه نمی‌خواهد تهران از حد شخصی از همکاری‌های اقتصادی، امنیتی و سیاسی با همسایگان در قفقاز فراتر رود، این موضوع در ارتباط با ارمنستان قابل مشاهده است، اما در مقابل روابط کم و بیش نامساعد با جمهوری آذربایجان پیش از آنکه به دلیل مخالفت عملی روسیه باشد، نبود اشتیاق و ابتکار عمل واقعی از سوی ایران ارتباط دارد. جمهوری اسلامی بیشتر قفقاز جنوبی را یک نگرانی امنیتی بحساب آورده است. به عنوان مثال جمهوری آذربایجان به عنوان پایگاهی برای حمله ایالات متحده آمریکا به ایران در نظر گرفته می‌شود، به همین شکل فعالیت‌های ناتو در قفقاز جنوبی نیز مایه نگرانی ایران بوده است، ارمنستان در روابط دوجانبه خود با ایران این کشور را به عنوان یک شریک اقتصادی در نظر گرفته است، نه یک خط امنیتی درحقیقت دلایل کافی وجود دارد که نپذیریم ایران را سرمایه راهبردی در زمان وقوع جنگی دیگر با جمهوری آذربایجان بر سر منطقه قریب می‌داند، از زمان استقلال ارمنستان ایران تأمین‌کننده کالا و همچنین مسیر حمل و نقل حیاتی مورد نیاز این کشور برای ارتباط با دنیای خارج بوده است. (ابراهیمی، ۱۳۹۰: ۹)

با وجود این حجم تجارت بین دو کشور از ۲۰۰ میلیون دلار فراتر نرفته است که حتی توجه به حجم اقتصاد ارمنستان نیز رقمی اندک است. به هر حال امروزه ارمنستان بیشتر نیازمندی‌های خود را از شریک‌های غربی‌اش و یا از روسیه فراهم می‌کند، تنها در حوزه انرژی است که ارمنستان همچنان به ایران نیاز دارد، در این حوزه نیز مسکو تمایل ندارد ایران از حدتأمین تنها بخشی از نیازهای انرژی ارمنستان فراتر رود، هرگونه تلاش ایران که ممکن است به انتقال انرژی از راه ارمنستان به گرجستان و ماورای آن منجر شود، با مانع روسیه مواجه می‌شود جمهوری اسلامی نباید روابط نزدیک با ایران را همیشگی و تضمین شده بیندارد، اقدام‌های ایران در دهه‌های گذشته برای تنوع بخشیدن به روابط خارجی خود، به معنای پیوندهای نزدیک‌تر سیاسی و اقتصادی با اروپا و غرب است (عطایی، ۱۳۹۱).

به نظر می‌رسد اولویت‌های ایران در طول این یک دهه بر تضمین رشد و ثبات، گسترش آرام روابط با اتحادیه اروپا و کاهش وابستگی به روسیه متمرکز بوده است، حتی در مورد ترکیه نیز نشانه‌هایی از بهبود روابط به چشم می‌خورد. در حال حاضر نشانه‌های شکوفایی تجارت مرزی میان ترکیه و ارمنستان قابل مشاهده است، سرانجام روابط دوجانبه با همسایگانش در قفقاز به صورت گسترده‌ای زیر نفوذ روسیه و ایالات متحده آمریکا قرار داشته، تغییر اساسی در نگرش و خط و مشی تهران نسبت به ایالات متحده آمریکا و در پی آن روسیه پیش شرط توسعه معنادار و چشم انداز روابط دوجانبه با همسایگان در قفقاز جنوبی است (مشفق‌فر، ۱۳۸۳).

نقش ارمنستان در پیوند ایران با قفقاز

ظهور قفقاز به عنوان یک منطقه ژئوپلیتیک متمایز و مهم در عرصه سیاست جهانی، تأثیرات بسیاری بر محیط سیاسی و مناسبات منطقه‌ای و جهانی ایران به ارمغان آورده است. این تحولات برای ایران به عنوان یکی از همسایگان اتحاد جماهیر شوروی (سابق) بسیار با اهمیت بوده و موجب شکل‌گیری مرحله نوینی در سیاست منطقه‌ای ایران شد. در این مرحله، نه تنها ماهیت دولت‌های همسایه کشورمان دستخوش تغییر و تحول گردید و تعداد همسایگان شمالی آن افزوده شد، بلکه مفاهیم مربوط به بررسی روابط دو جانبه ایران با همسایگان شمالی نیز رنگ دیگری به خود گرفت. به طور کلی جمهوری ارمنستان نقش مؤثری در پیوند ایران با قفقاز در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی دارد. از سوی دیگر به دلیل محصور شدن ارمنستان بین جمهوری آذربایجان، گرجستان و ترکیه این جمهوری (ارمنستان) می‌کوشد تا پیوند خود را با ایران گسترش داده و محدوده‌های ژئوپلیتیکی خود را بهبود بخشد. بنابراین وضعیت برای جمهوری ارمنستان و جمهوری اسلامی ایران برای همکاری و نزدیکی بیشتر مناسب است. ارمنستان ایران را قدرتی برای متوازن کردن فعالیت ترکیه قلمداد می‌کند. ایران نیز به سهم خود ارمنستان را عاملی برای تعدیل نفوذ سایر بازیگران دخیل در منطقه قفقاز قلمداد می‌کند. ایران نزدیک‌ترین شریک تجاری ارمنستان است و ارتباط زمینی و هوایی دو کشور طی چند سال اخیر گسترش یافته و ایران نیز به صدور کالاهای مصرفی، تأمین برق و نفت ارمنستان اقدام نموده است. هم چنین کیفیت نا مناسب جاده‌های ارتباطی ارمنستان باعث شده تا مسیر ایران تنها مسیر قابل اعتماد برای صادرات کالا و واردات برای آن شده است. چنین موقعیتی در ایران مهمترین نقطه اتکا برای ارمنستان تبدیل گردیده است (شر بیانی، ۱۳۸۷: ۳۱۷).

در مورد ارمنستان تداوم بحران قره باغ، باقی ماندن نیروهای نظامی و استراتژیک روسیه در ارمنستان و علایق متضاد بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در آن کشور بر حساسیت موضوع می‌افزاید. طی سال‌های پس از استقلال ارمنستان و آذربایجان علاوه بر ۴۲ کیلومتر مرز مشترک ایران و ارمنستان بیشتر از یکصد کیلومتر از مرز مشترک ایران و آذربایجان نیز در کنترل ارامنه قرار گرفته بود. در ایام درگیری شدید این دو همسایه سرایت درگیری‌های هوایی و توپخانه‌ای و سرازیر شدن آوارگان جنگی و سایر اثرات جنگ در مرزهای ایران تجربه شده و احتمال تکرار آن نیز هست. همچنین رویکردهای متفاوت دولت ارمنستان در مورد مناقشه قره باغ با روسیه، در تحولات استراتژیک تأثیر بسزایی بر منافع ملی ایران خواهد داشت. لذا وقوف کامل و حساسیت تام نسبت به تحولات این کشور همسایه جهت تأمین منافع ملی ایران کاملاً ضروری است (صدیق بطائی، ۱۳۸۵: ۱۲۱).

درواقع جمهوری ارمنستان با محدوده سرزمین فعلی بین ترکیه و نخجوان در غرب و آذربایجان در شرق حایل شده است. این موقعیت حایل از یک سو موجب شده تا ترکیه به عنوان یکی از مهم‌ترین رقبای ایران در منطقه در تعقیب سیاست پان ترکسیم و گسترش نفوذ خود در آذربایجان و کشورهای آسیای مرکزی نتواند با ارتباط زمینی مستقیم و به راحتی از امکانات گسترده خود بهره‌گیری نماید. ارمنستان سدی در برابر این ارتباط گسترده بوده است و از سوی دیگر آذربایجان نیز برای ارتباط با نخجوان مجبور است از خاک ایران استفاده نماید (صدیق بطائی، ۱۳۸۵: ۱۲۲). روابط تاریخی ایران و ارمنستان یکی از قدیمی‌ترین و طولانی‌ترین روابط میان ملت‌ها است. ارمنه معتقدند در طول تاریخ بهترین رفتار را از ایرانیان سراغ دارند. سابقه رابطه این دو کشور همسایه به حدود ۳۰۰۰ سال پیش بر می‌گردد. در تاریخ ارمنستان نمی‌توان بدون آشنایی با تاریخ ایران بطور دقیق مطالعه کرد. پس از پایان جنگ جهانی اول و استقلال ارمنستان در ۲۸ مه ۱۹۱۸ روابط ارمنستان با ایران وارد مرحله‌ای نوین شد. ارمنستان در این زمان از ناحیه غرب مورد تهدید ترکیه قرار داشت و در شرق و بر سر مناطق قره باغ و زنگه زور در جنگ با آذربایجان بود. در مرزهای شمالی ارمنستان و گرجستان بر سر مناطق آخال کلک و سوری اختلافاتی را داشتند و در داخل ارمنستان نیز بلشویک‌ها تلاش‌هایی را برای ساقط کردن حکومت جمهوری آغاز نموده بودند. به همین دلیل جمهوری ارمنستان اهمیت ویژه‌ای را به روابط خود با ایران داده و انتخاب و اعزام پرنس هوسپ آر نموتیان به تهران به عنوان سفیر ارمنستان در ایران نشان از اهمیتی داشت که ایروان به روابط خود با تهران می‌داند. (وزارت امور خارجه «موضوع ارمنستان»، ۱۳۸۸: ۱۶۶)

جایگاه ایران در استراتژی ارمنستان

جمهوری اسلامی نماد اسلام است؛ بنابراین هرچه قوی‌تر باشد، جهان اسلام هم قوی‌تر است و هرچه توان عملش بیشتر باشد، به نفع مسلمانان جهان است. خصوصاً کشورهای منطقه می‌باشد. نباید اهداف سیاست خارجی خود را به گونه‌ای تعریف کنند که سایر کشورها دستخوش هراس و تهدید شوند. افزایش اقتدار ملی و بین‌المللی در گرو ستیز با قدرتهای بین‌المللی نیست. زیرا اگر چنین شود، کشور همواره یا در حالت جنگی است و یا در حالت نه جنگ و نه صلح به سر می‌برد و این روند زیان‌های جبران‌ناپذیری را بر پیکر امکانات و بسترهای توسعه کشور وارد می‌کند و ظرفیت‌های دیپلماتیک و سیاست خارجی نیز هزینه مقابله با بحران‌هایی می‌شود که توسط قدرتهای بزرگ برای کشور ایجاد می‌گردند. ایران نیز جایگاهی متفاوت و برتر در سطح منطقه و نظام بین‌المللی به دست می‌آورد. از این رو، آمریکا ایران را متهم به ستیز با نظام بین‌الملل و بی‌اعتنایی به قواعد می‌کند. بر اساس نظریه انتقال قدرت که نظام جهانی را مبتنی بر یک ساختار سلسله مراتبی تک چندقطبی می‌داند، ایران همواره پس از انقلاب اسلامی یک ناراضی و چالشگری بزرگ در هرم‌های قدرت منطقه‌ای و جهانی نظام بین‌المللی بوده است که این وضع می‌تواند برای قدرت چیره خطر آفرین باشد و از این رو، با مقابله شدید ابرقدرت و سایر قدرتهای بزرگ و هم‌پیمانانشان روبه‌رو می‌شود. بنابراین به باور پژوهشگران، اگر ایران بخواهد به یک قدرت برتر تبدیل شود، نیازمند جلب اعتماد دیگر بازیگران عرصه‌های نظام بین‌الملل است. برای این امر باید فرستنده این پیام باشد که خواهان دگرگونی درون سیستمی است نه ضدسیستمی؛ به این معنی که هدفش دگرگونی در ساختار نظام بین‌الملل نیست، بلکه به دنبال بهبود جایگاه خود در درون نظام بین‌الملل است. (ابراهیمی، ۱۳۹۰: ۹)

در این راستا، تاریخ بی‌ثباتی‌های بین‌المللی در چند سده گذشته حاکی از آن است که هرگاه در نظام بین‌الملل بی‌ثباتی پدید آمده است، کشور ایران نیز به سبب شرایط ویژه ژئوپلیتیکی، یکی از قربانیان این فرآیند بوده است. بنابراین، امنیت پایدار برای ایران در گرو ثبات و امنیت بین‌المللی است. پس ج. ا. ا. با حفظ ارزش‌های ویژه خود، برای انتقاد از نظام بین‌الملل یا باید از اندیشه‌هایی که نظام کنونی را پدید آورده است انتقاد کند، یا از خود نظام بین‌الملل کنونی و موجودیت آن انتقاد کند. اما توانایی دگرگون کردن ساختار نظام به سود خود را ندارد و تنها می‌تواند از فرصت‌هایی که پدید می‌آید، بهره‌برداری کند و محدودیت‌ها را کاهش دهد و چون به تنهایی نمی‌تواند به ستیز با این محدودیت‌ها برخیزد، لزوماً باید به همکاری و ائتلاف نیز بیندیشد. بنابراین با توجه به لزوم نگاه راهبردی و پایدار (توسعه‌گرایانه) به رویکردهای بین‌المللی، سیاست خارجی کشور ایران به دور از پیوند با معضلات منطقه‌ای، باید بر مبنای مؤلفه‌های ژئوپلیتیک (موقعیت، وضعیت، منابع انرژی، عرصه‌های فرهنگی و تاریخی، ایدئولوژی، منابع

انسانی و...) شکل بگیرد. به طور کلی ایران به عنوان کشوری بین‌المللی با ویژگی‌های منحصربه‌فرد و جایگاهی متمایز در تحولات استراتژیک، همواره از تغییر و تحولات نظام بین‌المللی تأثیر می‌پذیرد و بر آن نیز متقابلاً تأثیر می‌گذارد. تردیدی نیست که ایران با توجه به ویژگی‌های خاص ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئوکالچر، یک کشور مؤثر بین‌المللی است و بسیار فراتر از کشوری منطقه‌ای و محلی عمل می‌کند. بسیاری از کشورها صرفاً یک کشور بومی به شمار می‌روند؛ یعنی نه قدرت منطقه‌ای هستند و نه بر تحولات منطقه تأثیرگذاری چندانی دارند. در این باره می‌توان مثال‌های بسیاری را در آسیا، آفریقا و حتی اروپا ذکر کرد. (حسن خانی و بغیری، ۱۳۸۸)

عواملی مانند نیروی انسانی جوان و با استعداد، موقعیت خاص ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک با ذخایر بسیار غنی و متنوع، ظرفیت‌های بالقوه‌ای را برای تبدیل ج. ا. ا. به یک بازیگر برتر منطقه‌ای و مؤثر در امور جهانی مهیا کرده است. ج. ا. ا. برای ارتقای جایگاه فعلی خود که در معیارهای جهانی قابل توجه است، باید از وضعیت انتقالی و در حال گذار نظام جهانی نهایت بهره‌برداری را کرد و در قالب همکاری‌ها و اتحادیه‌های بین‌المللی و با حضور مؤثر در پیمان‌های استراتژیک منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، تلاش کند تا با ایفای نقشی مشارکتی برای تأمین اهداف و تدابیر کلان داخلی و خارجی خود با این سازمان‌ها در تصمیم‌سازی‌های جهانی حضوری مؤثر داشته باشد. خصوصاً آنکه با گسترش روندهای جهانگرایی اهمیت گروه‌بندی‌ها و همکاری‌های بین‌المللی بیش از گذشته نمایان شده است. در این فرآیند، هر کشوری که خود را با پیمان‌های مختلف متصل و مرتبط نماید، در شرایط بهتری قرار داشته و از امواج گسترده جهانی شدن کمتر آسیب می‌بیند.

بنابراین با توجه به فرآیند نوین تحولات سیاسی نظام بین‌المللی، اساسی‌ترین مسأله برای تقویت اثربخشی ژئوپلیتیک سیاست خارجی ایران، توجه روزافزون به افزایش منافع ملی و رونق بسترهای پیشرفت جامعه است. اما از آنجایی که همواره به لحاظ ارتباط تنگاتنگی که شرایط خاص موقعیت مکانی کشور ایران با روندهای سیاسی نظام بین‌الملل و استراتژی جهانی داشته و رشد و توسعه را در آن مستلزم ایجاد فضای باز ژئوپلیتیکی نموده است، چگونگی رفتارها و عملکردها در حوزه سیاست خارجی آن همیشه از وضعیت تعیین‌کننده‌تری در تأمین سطح هزینه‌ها و منافع، میزان و نوع ارتباط این کشور با عرصه‌های بین‌المللی بهره‌مند بوده و از اهمیت به مراتب بالاتری در دستیابی به اهداف اساسی و توسعه پایدار کشور برخوردار می‌باشد. امروزه اهمیت این حوزه به نحویست که موضوع توسعه برون‌گرا در سند چشم‌انداز بیست ساله کشور با اولویت خاصی برای گسترش تعاملات با محیط بین‌المللی، مورد تأکید کارگزاران کشور قرار گرفته است. علاوه بر تقویت پیمان‌های سیاسی باید از تشکلهای اقتصادی در جهت توسعه و تجهیز بنیان‌های اقتصادی کشورهای عضو با تولیدات متنوع و به ویژه تولیدکنندگان منابع استراتژیک از جمله نفت و گاز و یا دارندگان ذخایر زیرزمینی ارزشمند استفاده شود. در کنار اپک که دارای اهمیت فراوانی در اقتصاد جهانی است، اکوبه عنوان یک سازمان اقتصادی منطقه‌ای نیز باید تقویت و کارآمد شود. مع الوصف چنانکه پیشتر نیز گفته شد، ایران کشوری بین‌المللی است که تبعاً تأثیر تحولات ملی و بین‌المللی آن بصورت متقابل است. بنابراین مجموعه شرایط و الزامات کنونی تأثیرگذار خارج از مرزهای ملی بر سیاست خارجی ایران را بطور کلی می‌توان به عوامل زیر تقسیم کرد:

الف) تأثیر بلوک‌بندی‌ها بر سیاست خارجی ب) تأثیر اوضاع و شرایط اقتصادی و ژئواکونومیک بر سیاست خارجی پ) تأثیر ویژگی‌های ژئوپلیتیک بر سیاست خارجی ت) تأثیر نگرش‌ها و رویکردهای ایدئولوژیک بر سیاست خارجی ث) تأثیر مؤلفه‌های نرم‌افزاری اعم از تبلیغات و افکار عمومی بر سیاست خارجی، بر این اساس با پایان گرفتن بلوک‌بندی شرق و غرب و شرایطی که ایران برای عضویت در بلوک‌بندی‌های مختلف پیدا کرده است، باید بر ضرورت تحرکات ایران در حوزه‌های روابط دوجانبه و بین‌المللی تأکید شود و در بعد منطقه‌ای نیز با تکیه بر سیاست اعتمادسازی متقابل موجبات تقویت موقعیت ایران در منطقه و جهان فراهم گردد. بنابراین این ضروری است که با نگرشی عملیاتی، اهداف ذیل در دستور کار سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران قرار گیرند: ۱- حمایت از رشد و توسعه پایدار عمومی کشور. ۲- دفاع از هویت و ارزش‌ها و اعتلای تفاهات بین‌المللی. ۳- مدیریت تهدیدها و فرصت‌های خارجی در شرایط ویژه. ۴- اصل عدم سلطه‌پذیری و سلطه‌جویی در روابط خارجی. ۵- اصل حمایت از رویه‌ها و رویکردهای اسلامی در تعاملات بین‌المللی (پیروزان، ۱۳۹۱، ۷۵)

مع الوصف، تحولات شگرف تکنولوژیک و الزامات همگامی با آن در شرایط جدید بلوغ اجتماعی ایران، امروزه به اساسی‌ترین چالش در سیاست خارجی و توسعه ملی این کشور تبدیل شده است. امروزه پیشرفت هر کشوری منوط به پیشرفت و ظهور فضا

های متنوع در جامعه آن است و موفقیت در سیاست خارجی هم مستلزم برخورداری از یک جامعه قوی است. حال آنکه در گذشته لازمه سیاست خارجی موفق در هر کشوری، بهره‌مندی آن از یک دولت قوی بود. این است که با تحولات جدید در روابط بین‌الملل، سیاست خارجی تبدیل به چهارچوبی برای تسهیل روش‌های افزایش ثروت ملی در کشورها شده است. (حسن خانی و بغیری، ۱۳۸۸) بنابراین با توجه به فرآیند نوین تحولات سیاسی نظام بین‌المللی، اساسی‌ترین مسأله برای تقویت اثربخشی ژئوپلیتیکی سیاست خارجی ایران، توجه روزافزون به افزایش منافع ملی و رونق بسترهای پیشرفت جامعه است. مناسبات کاملاً نزدیکی میان ایران و ارمنستان برقرار است و این دامنه بسیاری از داد و ستدهای اقتصادی را دربر می‌گیرد. در خصوص وضعیت اقتصاد ارمنستان باید نکاتی را مورد نظر قرار داد. به هر شکل وضعیت اقتصادی جمهوری ارمنستان در مقایسه با سال‌های گذشته، پیشرفت قابل توجهی داشته و علی‌الخصوص در زمینه تولیدات داخلی و راه‌اندازی واحدهای تولیدی کوچک و بزرگ قدم‌های مؤثری برداشته شده است. دلایل توسعه روابط اقتصادی و تجاری ایران و ارمنستان به ریشه‌های متعدد تاریخی و اجتماعی باز می‌گردد. جمهوری ارمنستان در منطقه قفقاز واقع شده و یکی از بازارهای هدف صادراتی جمهوری اسلامی ایران در منطقه به شمار می‌آید و در همین حال نزدیکی دیدگاه‌های سیاسی ایران و ارمنستان در مجامع بین‌المللی به یکدیگر می‌تواند در سطح تعاملات تجاری دو کشور تأثیر خوبی داشته باشد. وجود روابط حسنه سیاسی بین دو کشور، مرز مشترک و عضویت ارمنستان در سازمان تجارت جهانی (WTO) و سایر سازمان‌های اقتصادی بین‌المللی و منطقه‌ای می‌تواند در توسعه روابط اقتصادی ایران با این کشور تأثیر به سزایی داشته باشد. در همین حال نباید این نکته را از نظر دور کرد که کشور ارمنستان محصور در خشکی است و نیاز به توسعه روابط با کشورهای منطقه دارد. (عزتی، ۸۷، ۱۳۸۴) وجود زمینه‌های مساعد همکاری و سرمایه‌گذاری در بخش‌های انرژی، صنعت، معدن، کشاورزی و خدمات و زمینه‌های مساعد جهت صدور خدمات فنی و مهندسی در زمینه‌های مختلف و همکاری در زمینه انرژی، پتروشیمی، خط لوله انتقال گاز طبیعی به ارمنستان، انتقال برق، احداث سد، ایجاد کارخانه‌های تولیدی، صنعتی، استخراج معادن و گردشگری و همکاری در اجرای پروژه‌های اولویت دار و همکاری در ۲ پروژه احداث تونل گاجران در استان سیونیک و پروژه انتقال لوله گاز از دیگر زمینه‌ها و برنامه‌های مشترک میان ایران و ارمنستان است. صادرات برخی از تولیدات به کشورهای مختلف و شرکت در نمایشگاه‌های مختلف بین‌المللی و برگزاری نمایشگاه‌های مختلف در ایروان و معرفی تولیدات داخلی حائز اهمیت است.

چشم انداز روابط ژئوپلیتیک ایران و ارمنستان در منطقه قفقاز

اصولاً تهیه چشم‌اندازهای بلندمدت در کشورها موضوعی است که در سال‌های اخیر توجه دولتمردان اکثر کشورها را به خود جلب کرده است. خوشبختانه مراجع ذیصلاح جمهوری اسلامی ایران با توجه به عواملی همچون: ضرورت‌ها و الزام‌های ناشی از آرمان‌های قانون اساسی، تحولات بین‌المللی و حاکمیت فضای نوین اقتصادی در جهان، تحولات علمی و فناوری‌های نو، نظریات علمی، شناخت امکانات و محدودیت‌های محیطی، بهره‌گیری از تجارب خود و دیگران، و همچنین واقعیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی موجود کشور، در افق سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ (۲۰۲۵ میلادی) برگزیده‌اند تا کشور ایران در طی ۲۰ سال برنامه‌ریزی و اجرای درست، به کشوری توسعه‌یافته و دارای جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه، توأم با حفظ هویت اسلامی و انقلابی و الهام‌بخش در جهان اسلام، همراه با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌المللی تبدیل گردد. سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی، بر اساس مطالعات جامع کارشناسی مجمع تشخیص مصلحت نظام و اصول و جهت‌گیری‌های مقام معظم رهبری، در سال ۱۳۸۲ تصویب و به قوای مختلف ابلاغ گردید، و از ابتدای سال ۱۳۸۴ عمل مبنای قانون‌گذاری کشور و تصمیمات کلان نظام و سیاست دولت شده است. (کوزه‌گر کالچی، ۱۳۹۱: ۴۵)

ابتدا می‌بایستی به عنصر اصلی مستتر در ژئوپلیتیک که همانا قدرت است اشاره گردد و سپس جایگاه ژئوپلیتیک ایران از این منظر مورد بررسی قرار گیرد. به دلیل آنکه قدرت در ژئوپلیتیک، برآیندی از توانایی‌ها و مقدرات کشورها محسوب می‌گردد. موقعیت هر کشور در سلسله مراتب قدرت جهانی بستگی به وزن ژئوپلیتیکی و میزان قدرت ملی آن در بین کشورها دارد و این امر بر الگوی روابط خارجی آن در ابعاد مختلف تأثیر می‌گذارد. سنجش قدرت ملی دولت‌ها به منظور تعیین جایگاه آن‌ها در نظام

ژئوپلیتیک جهانی و مقایسه قدرت کشورها، همواره از دغدغه‌های جغرافیدان‌های سیاسی، دانشمندان علوم سیاسی و روابط بین الملل بوده است. در این بحث به یک نمونه نسبتاً دقیق از این الگوهای مقایسه‌ای اشاره می‌گردد:

۱- محاسبه قدرت کشورها با توجه به عامل اقتصادی: کشور جمهوری اسلامی ایران با ۱۸ امتیاز رتبه‌ی سی و هفتم جهان را به خود اختصاص داده است. در حالی که در منطقه آسیای جنوب غربی رتبه دوم را دارا می‌باشد. رتبه‌بندی ده قدرت برتر اقتصادی در این منطقه بدین ترتیب است که ترکیه، جمهوری اسلامی ایران، عربستان سعودی، قزاقستان، پاکستان، آذربایجان، امارات متحده عربی، لبنان، سوریه و کویت را به خود اختصاص داده‌اند.

۲- در محاسبه قدرت کشورها با توجه به عامل اجتماعی: عامل اجتماعی کشور جمهوری اسلامی ایران با (۴۳) امتیاز رتبه‌ی سی و پنجم جهان را به خود اختصاص داده است. در منطقه‌ی آسیای جنوب غربی در عامل اجتماعی کشورهای امارات متحده عربی، ارمنستان، جمهوری اسلامی ایران، بحرین، اردن، ترکیه، کویت، ازبکستان، لبنان و قزاقستان رتبه‌های یکم تا دهم را به خود اختصاص داده‌اند. در این عامل جمهوری اسلامی ایران رتبه‌ی سوم منطقه را در اختیار دارد.

۳- در محاسبه قدرت کشورها با توجه به عامل عرصه علمی: ایران در عرصه علمی رتبه مهمی را در جهان به خود اختصاص داده و در منطقه آسیای جنوب غربی دارای رتبه دوم می‌باشد.

۴- محاسبه قدرت کشورها با توجه به عامل سرزمینی: در عامل سرزمینی جمهوری اسلامی ایران توانسته با ۵۰۲ امتیاز جز ده کشور برتر جهان قرار گیرد. به طور قطع رتبه‌ی دهم ایران در عامل سرزمینی نشان‌دهنده بسترها و قابلیت‌های عالی سرزمینی ایران در جهان است. هم چنین در سطح منطقه رتبه‌بندی بدین صورت است: کشورهای قزاقستان جمهوری اسلامی ایران عربستان سعودی ترکیه پاکستان عراق گرجستان قرقیزستان ازبکستان امارات رتبه‌های یکم تا دهم را به خود اختصاص داده‌اند.

۵- محاسبه قدرت کشورها با توجه به عامل فرهنگی: در این عامل کشور جمهوری اسلامی ایران با (۵۶۸) امتیاز رتبه‌ی بیست و ششم جهان را به خود اختصاص داده است. رتبه‌بندی کشورها در منطقه آسیای جنوب غربی در این عامل بدین صورت است: کشورهای ترکیه، جمهوری اسلامی ایران، پاکستان، لبنان، سوریه، یمن، عمان، گرجستان، اردن و ازبکستان رتبه‌های یکم تا دهم را به خود اختصاص داده‌اند.

۶- محاسبه قدرت کشورها با توجه به عامل سیاسی - حکومتی: کشور جمهوری اسلامی ایران با کسب (۱۰۳) امتیاز رتبه چهل و پنجم جهان را در بین ۱۳۹ کشور به خود اختصاص داده است. و کشورهای ارمنستان، اردن، ترکیه، لبنان، بحرین، گرجستان، قرقیزستان، کویت و تاجیکستان در رده‌های بعدی قرار دارند.

۷- محاسبه قدرت کشورها با توجه به عامل فرامرزی: متغیرهای عامل فرامرزی متنوع بوده به گونه‌ای که طیف وسیعی از موارد از سیاسی - تجاری تا ورزشی را دربر گرفته است تا به بهترین وجه میزان حضور و نفوذ کشورها را در خارج از مرزهای خود مورد ارزیابی قرار دهد. جمهوری اسلامی ایران در این عامل با ۵۵۳ امتیاز نتوانسته رتبه‌ای بهتر از شصت سوم را به خود اختصاص دهد. حال آن که در سطح منطقه پس از ترکیه و عربستان رتبه سوم را به خود اختصاص داده است. پس از ایران به ترتیب کشور های امارات متحده عربی، قزاقستان، ازبکستان، آذربایجان، سوریه، پاکستان و گرجستان رتبه‌های چهارم تا دهم را به خود اختصاص داده‌اند.

۸- محاسبه قدرت کشورها با توجه به عامل فضایی: به طور کلی عامل فضایی دارای ۴ متغیر به شرح زیر است: تعداد ماهواره‌های کشورها در فضا، تعداد ماهواره‌های نظامی کشورها در فضا، تعداد ایستگاه‌های ماهواره‌ای یا مشارکت در ساخت ایستگاه‌های ماهواره‌ای و تعداد ماهواره‌های ارتباطی - در بین ۳۹ کشور، جمهوری اسلامی ایران با کسب ۳ امتیاز در کنار کشورهایی مانند مصر، مکزیک، نروژ و امارات متحده عربی در رده‌های آخر قرار دارد.

۹- محاسبه قدرت کشورها با توجه به عامل نظامی: کشور جمهوری اسلامی ایران با کسب ۱۶ امتیاز رتبه‌ی سیزدهم جهان را به خود اختصاص داده است و در سطح منطقه آسیای جنوب غربی پس از ترکیه و پاکستان رتبه سوم را دارا است. کشورهای عربستان سعودی، سوریه، عراق، قزاقستان، اردن، ازبکستان و امارات متحده عربی رتبه‌های بعدی را به خود اختصاص داده‌اند. نتیجه آنکه: محاسبه مجموع امتیاز کشورها و ساختار قدرت جهانی پس از آن که امتیاز کشورها در مورد عوامل نه‌گانه مشخص شد با یک جمع جبری ساده امتیاز نهایی کشورها مشخص می‌شود. باتوجه به امتیاز نهایی کشورها در مورد عوامل نه‌گانه وزن

ژئوپلیتیکی آن‌ها مشخص شده و براساس آن می‌توان ساختار ژئوپلیتیکی جهان را ترسیم کرد. جمهوری اسلامی ایران در مجموع عوامل نه‌گانه قدرت «رتبه‌ی بیستم را در بین ۱۳۹ کشور» به خود اختصاص داده است. وضعیت جمهوری ارمنستان نیز به استناد گزارش مذکور از نظر عامل اجتماعی و سیاسی حکومتی در منطقه از وضعیت مطلوبی برخوردار خوبی می‌باشد. (حافظ نیا، محمد رضا، فصلنامه راهبرد دفاعی)

جایگاه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی که در طول تاریخ بعنوان بخشی از امپراتوری ایران و در قرن بیستم میلادی به عنوان بخشی از اتحاد جماهیر شوروی سابق به شمار می‌رفت از منظر سیاسی و امنیتی دارای ثبات نسبی و از منظر اقتصادی و تجاری در وضعیتی ناپایدار قرار دارد.

پس از فروپاشی شوروی پنج جمهوری مسلمان نشین این منطقه یعنی قزاقستان، قرقیزستان، ازبکستان، تاجیکستان و ترکمنستان تبدیل به کشورهایی مستقل گردیدند. در حال حاضر این منطقه وسعتی بالغ بر ۵ تا ۶ میلیون کیلومتر مربع و جمعیتی بالغ بر ۶۰ میلیون نفر (با ۴۰ میلیون مسلمان) را شامل می‌شود. منطقه آسیای مرکزی پس از پایان سلطه اتحاد جماهیر شوروی در حوزه‌های مختلفی مانند ژئوپلیتیک (محل تلاقی قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای)، ژئواستراتژیک، ژئواکونومیک (منابع عظیم انرژی بویژه نفت و گاز حوزه خزر) و ژئوکالچری (بویژه در چهارچوب نظریه برخورد تمدن‌های هانتینگتون) نوبسترهای مناسب برای خیزش حرکات اسلام‌گرایی (دارای اهمیتی روزافزون در نظام بین‌المللی گردید. به گونه‌ای که برآیند این تحول را باید شکل‌گیری یک «بازی بزرگ جدید» دانست که جایگزین «بازی بزرگ» در چهارچوب رقابت‌های قرن ۱۹ شده است. تحت چنین شرایطی، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با چالش‌ها و فرصت‌هایی روبروست که شناخت صحیح آن‌ها می‌تواند زمینه ساز اتخاذ و پیگیری یک سیاست خارجی واقع گرا، پویا و مطابق منافع ملی ایران باشد. جمهوری اسلامی ایران به جهت قربت، علایق و مشترکات فرهنگی، تاریخی و دینی با کشورهای آسیای مرکزی پس از فروپاشی شوروی، در صدد نفوذ و حضور در هر یک از کشورها برآمد. اما طی دو دهه گذشته سیاست خارجی ایران با عوامل متعدد همگرایی و واگرایی مواجه بوده است که درک صحیح از آن می‌تواند به اتخاذ یک دیپلماسی واقع بینانه، پویا، همه جانبه و سازگار با واقعیت‌های منطقه آسیای مرکزی منجر شود و در قبال آن ایران بتواند در میان انبوهی از قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای سهم مناسبی از ظرفیت‌های سیاسی-اقتصادی و فرهنگی منطقه آسیای مرکزی را در اختیار بگیرد و در راستای تأمین هر چه بیشتر منافع ملی، گام بردارد. (زارعی، ۱۳۸۵)

از سویی دیگر سیاست خارجی ایران در ابتدای دهه ۹۰ میلادی و همزمان با تغییر ساختار نظام بین‌الملل با فرصت‌ها و چالش‌های نوینی روبرو گردید که ظهور پنج جمهوری مستقل در منطقه آسیای مرکزی را می‌توان یکی از مهم‌ترین آن‌ها دانست. اما علی رغم پیوندهای جغرافیایی، تاریخی و فرهنگی، تا کنون سیاست خارجی ایران نتوانسته است از جایگاه مطلوب، مؤثر و مورد انتظار در منطقه آسیای مرکزی برخوردار گردد.

در ابتدای دهه ۹۰ میلادی و در دوره سازندگی، جمهوری اسلامی کوشید به عنوان میانجی برای حل و فصل بحران‌های منطقه‌ای نظیر اختلافات بین ارمنستان و آذربایجان (بحران قره‌باغ) وارد عمل شود و به گسترش روابط اقتصادی، ایجاد شالوده ارتباطی و فعالیت‌های فرهنگی در چهارچوب نظام‌های سیاسی جدید پرداخت. دید و بازدیدهای مقامات و راه‌اندازی خط هوایی میان تهران و مراکز جمهوری‌ها در این دوره جریان داشته است. خط آهن سرخس-تجن برای احیای جاده ابریشم و عضویت کشورهای منطقه در اکو مهم‌ترین فعالیت ایران در این سال‌ها بود. متأسفانه از میانه دهه ۹۰ میلادی به بعد به دلیل فقدان یک تعریف روشن از نقش ایران در منطقه آسیای مرکزی، احیای قدرت روسیه و تسلط بیشتر این کشور بر تحولات این منطقه و مخالفت آمریکا با توسعه ژئوپلیتیک ایران موجب تضعیف تدریجی جایگاه ایران در منطقه گشت. به طور کلی در طول سال‌های اخیر، سیاست ایران در اوراسیای مرکزی متأثر از شرایط پس از جنگ و محدودیت‌های بین‌المللی باقی مانده است. ایران در این سال‌ها به خاطر نیاز به فن‌آوری‌های نظامی و غیرنظامی و رأی روسیه در نهادهای بین‌المللی، از هر اقدامی که وضع موجود را به چالش بطلبد، خودداری کرده است. از این رو، نه در نقش مرکز تمدن اسلامی و یا انقلاب اسلامی و نه در نقش محور حوزه فرهنگ و تمدن ایرانی، تحذک چندانی نداشته است. در مجموع می‌توان سیاست ایران را در منطقه بیشتر تدافعی (جلوگیری

از ناامنی و تهدید احتمالی)، محتاطانه، حفظ وضع موجود و حرکت در محدوده سیاست خارجی روسیه دانست. بنابراین ضرورت بازننگری کلی اما تدریجی و ارائه تعریفی روشن و دقیق در سیاست خارجی ایران در قبال منطقه قفقاز با توجه به واقعیت‌های امروز کشورمان، منطقه و محیط بین‌المللی بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود. در ترسیم هرگونه چشم‌اندازی باید به مؤلفه‌های فرهنگی و تمدنی ایران به عنوان مهم‌ترین عامل در پیشبرد سیاست خارجی ایران در منطقه آسیای مرکزی توجه گردد. چرا که تحولات سیاسی در ایران و تأکید بر مذهب اسلام و نه مسائل فرقه‌ای شیعی یا سنی بستر مناسبی را برای همکاری تمدنی، ضمن شناسایی تمایزهای فرهنگی بوجود آورده است. مبنا قرار گرفتن اعتقادات بومی جهت فعالیت‌های سیاسی این کشور نباید با پوشش‌های افراطی - انقلابی توأم باشد. تحول پیشرونده به جای تغییرات افراطی، آینده این کشور را در منطقه رقم خواهد زد. چنین استراتژی انقباضی با بافت نظم نوین جهانی هماهنگی سامان بخشی دارد. تأکید بر فرهنگ بومی می‌تواند زمینه سالمی برای روابط متقابل در زمینه تمدنی ایجاد کند، ارزیابی کلی از روند سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال منطقه آسیای مرکزی و نیز قفقاز می‌توان این گونه نتیجه‌گیری نمود که «سه گفتمان ایدئولوژیک، فرهنگی - تمدنی و ژئوپولیتیک در سیاست خارجی ایران در آسیای مرکزی و قفقاز از ابتدای شکل‌گیری این منطقه ظهور کرده‌اند. گفتمان ایدئولوژیک، در چارچوب مذهب تشیع و بر پایه ارزش‌ها و آرمان‌های اسلام‌شیعی قوام می‌یابد. کانون و هسته مرکزی گفتمان فرهنگی - تمدنی، ایرانی بودن است و گفتمان ژئوپولیتیک بر پایه اندیشه ژئوپولیتیک مبنی بر پیوند وثیق بین منابع و عناصر جغرافیایی به‌ویژه موقعیت و جایگاه جغرافیای کشور، قدرت ملی و به تبع آن سیاست خارجی شکل می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

آنچه که تحقیق در این زمینه را ضروری جلوه می‌دهد روابط دوجانبه ایران و ارمنستان در معادلات ژئوپولیتیک منطقه قفقاز است که از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای، اختلافات قومی و سرزمینی در منطقه، گسترش حیطه نفوذ نهادها و سازمان‌های بین‌المللی (نظیر ناتو و...) به شرق از جمله مواردی است که امنیت و ثبات منطقه قفقاز را به مخاطره انداخته است. بنابر این لزوم افزایش کیفی روابط دو کشور ایران و ارمنستان از اهمیت زیادی برخوردار می‌باشد.

بررسی سؤال و فرضیه تحقیق

سؤال تحقیق: ارمنستان در توسعه ژئوپولیتیک جمهوری اسلامی ایران از چه نقشی برخوردار است؟
دیوید میترا نی از بنیان‌تئوری همگرایی معتقد است که پیچیدگی‌های روابط فی‌ما بین کشورها، مسائل غیر سیاسی حکومت‌ها را بسیار افزایش داده است. وی معتقد است که این مسائل منجر به ایجاد سازمان‌هایی برای همکاری کارکردی بین کشورها گردیده و در نتیجه فعالیت‌های کارکردی صلح جهانی تقویت می‌شود. تئوری پردازان همگرایی بر این باورند که رفتارهای همگرایی در زمانی ایجاد می‌گردد که تنبیه و پاداشی یکسان در انتظار رفتار آن‌ها باشد و از این رو بر این باورند که موفقیت همگرایی در توانایی مردم به درونی‌سازی فرایند همگرایی است و موفقیت در یک بخش بر روی توانایی واحدهای شرکت‌کننده در دستیابی به همگرایی در بخش‌های دیگر تأثیر می‌گذارد با این تفاسیر می‌توان چنین انگاشت که پایه اشول مشخص و شناخته شده در تئوری همگرایی اولاً به دلیل پیچیده‌تر شدن روابط بین‌المللی، عوامل مؤثر بر روابط سیاسی بیشتر شده و ثانیاً این عوامل دارای کارکردهای متنوعی گشته که منجر به صلح و ثبات در جهان می‌گردند و ثالثاً در صورت کسب موفقیت در یک بخش از فرایندهای بین‌المللی می‌توان تأثیر مثبت را در سایر پارامترها و عوامل ملاحظه نمود. بر اساس همگرایی حرکت وحدت‌گرایی از حوزه و قلمرو اقتصادی به سوی حوزه سیاسی است و بر این اساس نخستین همگرایی‌ها در زمینه اقتصاد واقع می‌گردد و آنگاه به حوزه سیاسی و امنیتی سرایت می‌نماید. اگر چه به تجانس ارزشی، انتظارات مشترک و تفاهم بر سر اهداف و منافع همگون منجر می‌گردد و این عوامل موجب همکاری و اتحاد بین کشورهای یک منطقه می‌شود. اگر به دلایلی یکی از عناصر امنیتی یا سیاسی قبل از ایجاد و تقویت همکاری تجاری سبب ایجاد اتحاد گردد با برطرف شدن عامل ایجاد اتحاد، گزینه اقتصادی بلافاصله به عنوان عامل اصلی همگرایی جانشین خواهد گردید. بنابر این با توجه به مفروضات ارائه شده در این تئوری و در پاسخ به این سؤال تحقیق می‌توان چنین بیان کرد که مبادلات تجاری و بازرگانی به عنوان پایه‌های اصلی اقتصاد هر کشور می‌تواند بستر ساز ایجاد همگرایی منطقه‌ای شوند.

اما قبل از پاسخ نهایی به سؤال تحقیق بایستی به عوامل مؤثر در باب اتحاد و همگرایی بین جمهوری‌های قفقاز با یکدیگر و با جمهوری اسلامی ایران اشاره نموده و شدت و ضعف آن‌ها مورد ارزیابی قرار گیرد. پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، ایجاد جمهوری‌های تازه استقلال یافته و تضعیف قدرت روسیه، این منطقه کانون توجه قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای گردید. اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواکونومی بالا و ذخایر گازی و نفت منطقه، راه‌های انتقال این انرژی به مناطق دیگر اروپا موجب گردید. حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در این حوزه پر رنگ‌تر گردد. همگرایی در این حوزه به دلیل سنگ‌اندازی آمریکا (به دلایل سیاسی از جمله معاضدت با ایران) بسیار دشوار است. با این حال ایران و روسیه به عنوان دو قدرت منطقه با درک صحیح موضوع سعی نموده‌اند که بیش از پیش با سایر کشورهای منطقه قفقاز روابط سیاسی و اقتصادی برقرار نموده تا با این اقدام خویش از تحت نفوذ در آمدن این کشورها توسط قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای جلوگیری به عمل آورند.

اقدامات روسیه: اطمینان از ثبات و پایداری در قفقاز، بر اساس شراکت و همکاری نزدیک با کشورهای منطقه. روسیه بر این اعتقاد است که هرگونه بی‌ثباتی در منطقه، می‌تواند آثار منفی بر این کشور داشته باشد. - بهره‌گیری گسترده و نامحدود از مسیر های انتقال انرژی در منطقه با هدف تقویت روابط روسیه با جمهوری‌های قفقاز و ارتباط با ایران از راه گسترش همکاری در حوزه انرژی (استفاده از کریدور شمال- جنوب) - اعطا کمک‌های مالی و سرمایه‌گذاری مستقیم در این طرح‌های توسعه منطقه قفقاز

اقدامات قدرت‌های غربی: مشارکت دادن کشورهای قفقاز جنوبی در معاهدات نظامی و امنیتی و تجاری بین‌المللی که در اکثر آن ها ایران عضویت ندارد. - تلاش برای کاهش نفوذ ژئوپلیتیک روسیه و ایران، از طریق ترکیه و سازمان‌های بین‌المللی و ... اقدامات ایران: ایفاء نقش میانجیگر در اوستیای جنوبی، قره باغ (علیرغم مخالفت روسیه) - اعمال نفوذ فرهنگی و دینی در حوزه قفقاز شمالی- مبادلات تجاری با کشورهای حوزه قفقاز خصوصاً با ارمنستان - استفاده از لابی قدرتمند ارمنی در ایالات متحده (به واسطه حمایت از مهاجرین ارمنی) - ایجاد مؤسسات و نهادهای فرهنگی در حوزه قفقاز - تنش زدایی در رابطه با همکاری‌های دو جانبه خصوصاً با جمهوری آذربایجان ضمن آنکه در فصل چهارم در مطالعه روابط فی مابین کشورها نیز شاهد بودیم که ایران و روسیه در منطقه از بهترین سطح روابط برخوردارند. ایران رابطه بسیارخوبی نیز از نظر سیاسی و اقتصادی با جمهوری ارمنستان دارد. اگر چه روابط تجاری و بازرگانی بین جمهوری‌های منطقه قفقاز نیز می‌تواند تشدیدکننده در زمینه همگرایی باشد اما تنها عامل نخواهد بود و سایر عوامل موجود در روابط بین اعضا این منطقه و جمهوری اسلامی ایران می‌تواند تأثیرگذار باشد.

فرضیه تحقیق: کشور ارمنستان می‌تواند موجب توسعه ژئوپلیتیک ایران در منطقه قفقاز گردد.

با توجه به مطالب اشاره شده در سؤال اول تحقیق در یک جمع‌بندی و در بررسی این فرضیه تحقیق می‌توان چنین عنوان کرد که گسترش و مبادلات تجاری و بازرگانی بین کشورهای حوزه قفقاز به عنوان یک عامل تقویت‌کننده می‌تواند بر ایجاد همگرایی در منطقه تأثیرگذار باشد بشرط آنکه سایر عوامل نیز در راستای ایجاد اتحاد و همگرایی منطقه‌ای، کارکردی مثبت و تأثیرگذار داشته باشند. بنا بر این با توجه به مطالب فوق دو عامل اصلی اقتصادی و امنیتی سبب ایجاد اتحاد و همگرایی بین دو کشور ایران و جمهوری اسلامی ایران گردیده و توانسته است از این طریق سبب توسعه ژئوپلیتیک ایران در منطقه شود.

منابع

۱. امیر احمدیان، بهرام. (۱۳۸۵). نفت و امنیت در قفقاز. فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۱۴(۵۶)، ۳۲-۵.
۲. ابراهیمی، شهرز و مصطفی محمدی. (۱۳۹۰). رقابت روسیه و آمریکا در قفقاز جنوبی. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۴(۸)، ۲۲-۱.
۳. افشردی، محمد حسین. (۱۳۸۱). ژئوپلیتیک قفقاز و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات سپاه پاسداران.
۴. حسن خانی، محمد و بغیری، علی. (۱۳۸۸). رقابت قدرت‌های بزرگ در آسیای مرکزی و قفقاز: بررسی تطبیقی نقش چین و اتحادیه اروپا در منطقه. فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۶۷، ۶۸-۵۷.
۵. حافظ نیا، محمدرضا. (۱۳۷۹). تعریفی نواز ژئوپلیتیک. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ۱۵(۳-۴)، ۸۸-۷۱.

۶. حیدری، جواد. (۱۳۸۳). دیدگاه امنیتی ارمنستان در قفقاز جنوبی. فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۴(۴۶)، ۹۷-۱۱۸.
۷. روشندل، جلیل و قلی پور، رافیک. (۱۳۷۳). سیاست و حکومت در ارمنستان. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
۸. زارعی، بهادر. (۱۳۸۵). نگرشی بر سیاست خارجی ایران در مناطق ژئوپلیتیک خزر و آسیای جنوبی. تهران: بهمن برنا.
۹. شر بیانی، قوام. (۱۳۸۷). امنیت ایران و رویکرد ناتو در آسیای مرکزی و قفقاز. نشر دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۳۱۷-۳۱۸.
۱۰. عطایی، فرهاد. (۱۳۹۱). ایران و کشورهای قفقاز جنوبی. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۵(۱۰)، ۱۳۶-۱۱۹.
۱۱. فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز. (۱۳۸۸). گزارش میز گرد ایران و ارمنستان. تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، صفحه ۱۶۵.
۱۲. کرمی، جهانگیر. (۱۳۸۸). بازی بزرگ جدید قفقاز و پیامد امنیتی آن بر آیندگان. مجله سیاسی دفاعی، ۹(۲۹)، ۱۴-۱.

